

Bibliografska kontrola 21. stoljeća na razmeđu društva, tehnologije i zakonske legislative

(u povodu knjige *Obavezni primjerak: prikupljanje i očuvanje digitalnog naslijeđa 21. stoljeća* autorice prof. dr. Lejle Hajdarpašić, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2025)

Lejla Kodrić Zaimović

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Katedra za informacijske nauke, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / University of Sarajevo - Faculty of Philosophy, Chair of Information Sciences

lejla.kodric-zaimovic@ff.unsa.ba

Univerzalna te posljedično nacionalna bibliografska kontrola, obuhvatajući svoje temeljne stubove – bibliografske centre, nacionalnu bibliografiju i obavezni primjerak – naučni je interes prof. dr. Lejle Hajdarpašić, profesorice na Katedri za informacijske nauke Univerziteta u Sarajevu, odnosno njegova Filozofskog fakulteta, već jako dugo. Ovaj naučni interes prof. dr. Hajdarpašić s iznimnim uspjehom transponirala je i u akademsko podučavanje generacija studenata složenim bibliografskim univerzumom, kao jedna od svega nekoliko naših, bosanskohercegovačkih ekspertica u ovom jezgrenom i iznimno zahtjevnom naučnom i strukovnom polju.

Kontinuirana posvećenost odabranom području istraživanja, u slučaju prof. dr. Lejle Hajdarpašić, dovodi i do trajnog, akribičnog praćenja svih, pa i najmanjih promjena koje se dešavaju u ovom području, što za posljedicu ima u cijelosti aktuelno djelo, takvo da uzima u obzir sve promjene koje se u ovoj disciplini odigravaju od formalnog začetka univerzalne bibliografske kontrole sad već više od 50 godina unazad, a posebno imajući u vidu dinamične promjene potaknute webom kao novim izdavačkim okvirom. Ovakvim autoricinim pristupom nastaje cjelovito, naučno utemeljeno djelo, ali i djelo takvo da je korisno iznimno različitim publikama – istraživačima u oblasti univerzalne / nacionalne bibliografske kontrole, studenticama i studentima bibliotečkih i informacijskih te srodnih studija, informacijskim stručnjacima u baštinskim ustanovama, izdavačkoj zajednici, a posebno državnim organima te upravljačkim strukturama na svim nivoima vlasti – riječju, donosiocima odluka. Knjigu *Obavezni primjerak: prikupljanje i očuvanje digitalnog naslijeđa 21. stoljeća*, uz ranija autoricina istraživanja, posebice uz knjigu *Nacionalna bibliografska kontrola u digitalnom okruženju* iz 2019. godine, u cilju interesa očuvanja bosanskohercego-

vačkog nacionalnog bibliografskog sistema i našeg bogatog kulturnog naslijeđa, valjalo bi posmatrati kao strateški dokument te kao važno polazište za rad i razvoj naših bibliografskih centara, osobito onog depozitarnog u slučaju Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine. Značaj ovakvih i sličnih istraživanja ovdašnja zajednica mogla je prepoznati u nedavnoj situaciji umaloga zatvaranja Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, u kojoj su rijetki znalci uistinu znali i dokraja razumjeli dalekosežne posljedice prestanka rada važnih servisa nacionalnog bibliografskog centra, a šira javnost, te nažalost i neki donosioci odluka, tek zamagljeno razumijevali o čemu se tu suštinski radi. Upravo i ovaj slučaj pokazao nam je potrebu za istraživanjima kakvih se poduzela prof. dr. Lejla Hajdarpašić, doprinoseći svojim naučnim te nastavnim radom, znanjima i iskustvom općem boljitku.

Pa šta sve to još, osim uvodno spomenutog, čini posljednju knjigu prof. dr. Lejle Hajdarpašić naučno, ali i strukovno iznimno važnom? Osvrćući se preko 50 godina unazad, ova knjiga najprije je faktografsko istraživanje svih faza uspostave univerzalne bibliografske kontrole u Evropi i u svijetu, prateći sve kasnije mijene te ih pažljivo dokumentirajući novim izvještajima, strateškim dokumentima, preporukama, smjernicama i sl. Time se, uz neosporni trud autorice, uspostavlja kontinuitet istraživanja u ovom području od početaka sve do vrlo dinamične sadašnjice. Knjiga *Obavezni primjerak: prikupljanje i očuvanje digitalnog naslijeđa 21. stoljeća*, s iznimnom spisateljskom lahkoćom pojašnjava složene fenomene i njihovo povezivanje kroz povijest – na relaciji obavezni primjerak, bibliografski centri, nacionalna bibliografija i izdavačka zajednica – pojašnjavajući nam da su sistemi koje mi danas možda i podrazumijevamo i uzimamo “zdravo za gotovo” nastajali dugo i uz velike napore među-

narodne strukovne zajednice. Kraj 20. st. vrijeme je žurnog preispitivanja institucije obaveznog primjerka, i to u pravcu prihvata neštampane građe i weba kao izdavačkog sistema, čime se, kako Gorman pojašnjava, okončava “savršenstvo” tradicionalne bibliografske kontrole, a ulazi u jedan novi, nepoznati okvir. Pojava dematerijaliziranih oblika unutar bibliografske kontrole potaknut će strukovnu zajednicu na redefiniranje propisa u oblasti, o čemu detaljno, uz istraživanja o prilagodbi različitih nacionalnih bibliografskih sistema novonastaloj situaciji, također govori ova knjiga.

Sve ovo, pa i mnogo više sadržaj je prvog poglavlja knjige nakon *Uvoda* pod znakovitim naslovom *Univerzalna / nacionalna bibliografska kontrola u web-okruženju*. Na ovom mjestu, uvažavajući relevantnu literaturu, autorica podsjeća na to da valja imati u vidu da aktuelni bibliografski univerzum podrazumijeva, kako to i Radna grupa o budućnosti bibliografske kontrole, formirana pri Kongresnoj biblioteci, zaključuje, da “ljudi nisu jedini korisnici podataka koji se proizvode u ime bibliografske kontrole, već su to i aplikacije koje su u interakciji s tim podacima na razne načine”, čime nas podsjeća na to koliko se bibliografski univerzum radikalno transformirao u prethodnim desetljećima. Autorica nam, također, kroz rezultate anketnih istraživanja pruža uvide i u načine na koje su se transformirali različiti nacionalni depozitarni sistemi, pružajući oslonac i uputu za promjene ne samo nama u Bosni i Hercegovini već i drugim zajednicama koje još uvijek više-manje prakticiraju tradicionalne metode depozitiranja nacionalnog blaga. Kroz bavljenje bibliografskom kontrolom, ne samo u ovom poglavlju, već uopće u cijeloj knjizi te u svojem cjelokupnom naučnom opusu, autorica prof. dr. Lejla Hajdarpašić uvijek iznova skreće pažnju na iznimno važnu vezu između države, politike, društva i bibliografske kontrole. To je posebno važno u oslabljenim, podijeljenim društvima, kakvo je trenutno, nažalost, Bosna i Hercegovina, te čija nacionalna bibliografska kontrola stoji “na klimavim nogama”. Također, autorica u svojem istraživanju izlazi i izvan okvira nacionalnih bibliografskih sistema, skrećući pažnju na inicijative digitalnog arhiviranja paralelne nacionalnim depozitarnim sistemima, izdvajajući prije svega inicijativu Internet Archive, što nas sve skupa podsjeća na to da nismo jedina karika u sistemu depozitiranja te da su aktivnosti ove vrste hitne i nužne za svaku sredinu i zajednicu. Stoga se ova knjiga pojavljuje i kao doprinos preoblikovanju te ažuriranju sistema nacionalne bibliografske kontrole, što je osobito važno i za bosanskohercegovačku zajednicu koja ovdje, očito, zaostaje. Pojašnjavaju-

ći trajne vrijednosti institucije obaveznog primjerka, knjiga ne propušta naglasiti koliko dugoročno vrijedi uhvatiti se u koštac sa složenim zakonskim, tehnološkim i svim drugim pitanjima reguliranja obaveznog primjerka i u Bosni i Hercegovini jer, bez obzira na složenost situacije, ishodi pravilno reguliranog obaveznog primjerka temelj su trajnog pristupa naslijeđu.

Ovome je posvećeno i drugo poglavlje knjige pod naslovom *Trajne vrijednosti obaveznog primjerka* u kojem autorica detaljno elaborira trajna poslanja obaveznog primjerka, osobito važna i za destabilizirana društva, poput našeg bosanskohercegovačkog, čije je naslijeđe kroz prošlost direktno te u više navrata bilo sistemski uništavano. Kako CDNL konstatira: “Važnost obaveznog primjerka kao sredstva očuvanja i prenošenja kulture ima izrazito jak odjek u mnogim manjim zemljama, posebno onim s ugroženim kulturama i jezicima (...) Obavezni primjerak također podupire konkurentnost, kreativnost, demokratski pristup znanju...” Obavezni primjerak, stoga, razumijeva se i kao temelj slobode i pristupa informacijama, a nacionalne biblioteke imaju najveću odgovornost pri organizaciji nacionalnih digitalnih arhiva. Autorica, također, elaborira prednosti i poteškoće dva temeljna pristupa kad je obavezni primjerak u pitanju: zakonski ili dobrovoljno regulirani obavezni primjerak, napominjući i mogućnosti prijelaznih rješenja kroz dobrovoljni obavezni primjerak do konačnih rješenja, a kao korisnu mogućnost u zahtjevima, recimo, digitalnog deponiranja i zaštite građe. Autorica ne propušta kritički propitati nitu drugu veliku dilemu vezanu uz obavezni primjerak – prisutnu i u tradicionalnom okruženju – a koja je sad dodatno usložnjena u digitalnom svijetu: pitanje sveobuhvatnosti vs. reprezentativnosti u prikupljanju građe. Kroz sve ove dileme, autorica nas vodi sigurno i stručno, nudeći brojna rješenja za jednako tako brojne i složene dileme. Uz tradicionalne dileme koje žive i danas, autorica kontekstualizira obavezni primjerak i u svjetlu novih izazova, kakvi su algoritmi i umjetna inteligencija, pomažući nam da obavezni primjerak razumijemo u svoj njegovoj složenosti i posebnosti unutar prvih dekada 21. stoljeća.

Nacionalne bibliografije u ekosistemu povezanih (otvorenih) podataka naredno je poglavlje ove vrijedne knjige koja složeni bibliografski univerzum pozicionira u najaktuelniji trenutak današnjice, pomažući nam da se ugledamo na najbolje evropske i svjetske prakse, uz puno razumijevanje za naše, bosanskohercegovačke zadatosti, te nudeći preporuke kako prebroditi krizno stanje i postići ovdaš-

nji maksimum. Autorica tako pojašnjava da je već odavno stiglo vrijeme “demokratizacije nacionalnih bibliografija”, i to kroz uključivanje elektronske građe, za što nam ova knjiga donosi pregled ranijih iskustava i preporuka. Sve te informacije veliki su korpus preporuka za zemlje koje se tek suočavaju s redefiniranjem svojih nacionalnih bibliografskih centara i nacionalnih bibliografija, kakva je i Bosna i Hercegovina. Ovo poglavlje istovremeno je i poglavlje podsjećanja i zagovaranja za vrijednosti i domete nacionalne bibliografije – danas osobito one online – a što posebno treba biti vidljivo i poznato onim društvenim instancama koje su kreatori politika i donosioci odluka. Autorica valorizira i druge prednosti nove generacije nacionalnih bibliografija, koje su i naglašeno *user-friendly*, s vizuelno privlačnim katalogima, poveznicama na eksterne kataloge, knjižarske kataloge, web-stranice izdavača i dr. Eksperimentiranje biblioteka u ovoj oblasti kreira participatorno okruženje i za nacionalne bibliografske centre, čime se počinju nuditi povezani otvoreni podaci i s njima povezane usluge. Na primjeru otvorenih nacionalnih bibliografija, autorica nas upućuje na primjere najbolje prakse danas, pomažući nam da stvorimo solidnu osnovu znanja i informacija za dalji rad na transformiranju nacionalnih bibliografija.

Dugoročno očuvanje digitalnog kulturnog naslijeđa naredno je značajno poglavlje knjige, posebice stoga što su pitanja digitalnog očuvanja nerijetko “kamen spoticanja” i zahtjevan zadatak za ustanove koje su u procesu prilagodbe nacionalnog bibliografskog sistema aktuelnim trendovima. Takvo što posebno se odnosi na manje stabilne zajednice, koje su tek u procesu prilagodbe novim zahtjevima. Ove upute važne su i zbog sprečavanja procesa “digitalnog izumiranja građe”, a donosi se i pregled važnih inicijativa i projekata digitalnog očuvanja, kakav je, recimo, INTERPares projekt. U problematiku digitalnog očuvanja svakako se uključuje i problematika metapodataka te metametapodataka, s ciljem povećanja vidljivosti za korisnike, što autorica knjige također tematizira.

Poglavlje *Obavezni primjerak i bosanskohercegovačka bibliografija* najdirektnije se bavi bosanskohercegovačkim bibliografskim univerzumom, kako retrospektivno, tako i u sadašnjosti. Neki od uvida koje s ovim u vezi donosi autorica prof. dr. Lejla Hajdarpašić prvi su uvidi ove vrste u Bosni i Hercegovini uopće, za kojima je autorica tragala u ovdašnjim i arhivima susjednih zemalja, u inventarnim knjigama Biblioteke Zemaljskog muzeja i drugih naših ranih baštinskih ustanova. Autorica

čak kritički propituje i neke ranije navode koji su bili uvriježeni u naučnoj literaturi, pokazujući da, dok se bavimo savremenošću i njezinim izazovima, nije kasno ispraviti ili dopuniti neke navode iz naše baštinske prošlosti. Ovo cijelo poglavlje u cijelosti valja čitati kao najdirektnije upute kuda i kako dalje u rješavanju složenih pitanja bosanskohercegovačkog nacionalnog bibliografskog sistema.

Pišući o složenim i važnim pitanjima s iznimnom preglednošću i s lakoćom, kako svojim sadržajem, tako i u opremljenosti knjige literaturom i priložima, autorica prof. dr. Lejla Hajdarpašić postiže najviše naučne i akademske standarde, zbog čega ova knjiga istovremeno može poslužiti i kao naučna monografija, ali i kao akademski udžbenik. Može se bez sumnje zaključiti da tekst ove knjige suštinski prevazilazi strogo naučna i strukovna pitanja. Iako bez premca nudi rješenja za što funkcionalniju transformaciju nacionalnog bibliografskog sistema u pravcu njegovih evropskih i svjetskih uzora, ovaj tekst valjalo bi čitati i kao nacionalnu strategiju očuvanja našeg kulturnog naslijeđa u digitalnom okruženju. Stoga je ova knjiga obavezno štivo ne samo za profesionalce u bibliotečkoj i informacijskoj te srodnim djelatnostima već i za donosiocice odluka na svim nivoima vlasti, kako ne bismo doživjeli “digitalnog Alzheimer” kad je u pitanju naše bogato naslijeđe. Vjerujem, također, da će ova knjiga značajno doprinijeti izgradnji još uvijek nevelikog korpusa naučne literature u oblasti informacijskih nauka u Bosni i Hercegovini, dok će, s druge strane, iznimno utjecati na unapređenje našeg nacionalnog bibliografskog sistema, sve pod uvjetom da ozbiljne naučne studije poput ove postanu dio strateškog plana za očuvanje digitalnog naslijeđa u Bosni i Hercegovini. Za takvo što bit će potrebna snažnija sinergija naučne, profesionalne zajednice i društvenog aparata koji upravlja Bosnom i Hercegovinom na svim nivoima vlasti, na dobrobit svih nas te generacija kojima ćemo, nadamo se, proslijediti bosanskohercegovačko tradicionalno i digitalno naslijeđe.